

Црна Гора и Балкански савез 1912 г.¹⁾

Повод је овоме чланку дала једна страна студија: швајцарски историчар Хелмрајх објавио је 1937 г. у познатом енглеском часопису „Словенски преглед“ расправу о улози Црне Горе у стварању Балканског савеза од 1912 г.²⁾ Његов је рад од велике вредности. Али пошто, изгледа, писац не познаје словенске језике, он није могао да се упозна са читавом грађом коју ми имамо о овој теми на расположењу. Зато треба Хелмрајхову расправу употпунити, па ћемо видети да се о овој теми може много више казати.

Грађа је обимна. Само што је разбацана, каткад у мање познатим часописима или чак дневним листовима. Кад све ово узмемо у обзир, видећемо да оно што о овој теми знају аутори дипломатских извештаја у познатим великим збиркама дипломатских докумената, којим се је пре свега служио Хелмрајх, не може ни близу потпуно задовољити. Зато баш и треба о овоме питању написати још једанпут, иако би се чинило да је о дипломатској предисторији Балканског савеза већ доста писано.

Наиме морамо знати, да готово све расправе о Балканском савезу, издате било у Југославији, било у Бугарској, помињу учешће Црне Горе у овим догађајима врло кратко — па и врло нетачно. Изузетак претставља овде позната књига бугарског државника И. Е. Гешова, али и у њој нема свега. Иначе да узмемо на пр. Станојевићеву расправу „Српско-турски рат“ (1929), књигу Дим. Поповића „Борба за народно уједињење 1908—1914“ (1935) или Ђоровићеву „Борбу за независност Балкана“ (1937), па онда од бугарских писаца: Тошевову књигу „Балканските војни“ (I, 1929), или, „Очерк варху дипломатическата историја на

¹⁾ Овај чланак је био написан још 1939 г. те упућен уредништву лондонске ревије „Slavonic and East European Review“. Негде се је тамо за време рата изгубио. Сада сматрам, да је умесније објавити га у Југославији. Ако је међутим изашло нешто ново о овој теми, што ми није било приступачно, надам се ипак, да ће и поред тога ово, што у чланку излажем, бити од користи за историчаре.

балканските војни“ од Ник. Коларова (1938), и др. свагде можемо указати исти недостатак који се тиче наше теме. Има ипак и у српској историографији један изузетак: „Опсада Скадра“ од ген. Ж. Г. Павловића (1926), али иако тамо имамо сразмерно највише грађе, она није нажалост стручно обрађена. Зато, дакле, потпуно-сти ради у колико се тиче познавања дипломатске историје балканских држава 1912 г., треба посветити већу пажњу питању учешћа Црне Горе у склапању Балканског савеза против Турске.

Полазна тачка овог нашег чланка јесте: да је Црној Гори уочи 1912 г. највише стало до тога, да изазове рат с Турском. Раширити црногорску територију могло се је у ондашњим приликама само на рачун Турске. Владалац Црне Горе Никола I већ је у прошлости спремао савезе против Турске.³⁾ Патриотски и напредни чиниоци у земљи желели су ослободити угњетавану браћу. Али баш у оно време и у Софији у првим месецима Гешозове владе, и у Београду, док је Миловановић водио спољну политику Србије, владала је тежња да се нађе некакав пут за споразум са Турском. У томе је играо, наиме, важну улогу утицај Русије, која је онда сама тражила такав споразум, па је исту политку саветовала својим јужнословенским штићеницима. Зато није црногорска политика имала одмах изгледа на успех.

Цетињска влада почела је своју акцију против Турске потстицањем албанског устанка, па су почела сондирања у Софији и у Београду. У Софији ишло је лакше, јер су зато већ постојали извесни предуслови. Може се претпоставити, да је Фердинандов боравак на Цетињу (септембра 1910 г.) био полазна тачка за црногорско-бугарски споразум, који је био остварен две године касније. Теже је ишло са Србијом, јер су односи између обе државе, иако блиски и тесни за време анексионе кризе, постали баш око 1910 г. опет врло рђави.

После свих покушаја црногорске владе да се организира балкански савез 1910 и 1911 г.,⁴⁾ преговори се прекидају све до лета 1912 г.

Јуна 1912 борави црногорски владалац у Бечу у пратњи својих министара и тамо су се скоро истовремено нашли и бугар-

²⁾ E. C. Helmreich: *Montenegro and the Formation of the Balkan League*. „The Slavonic and East European Review“. vol XV, № 44, London 1937.

³⁾ О томе пишем у свом чланку: *Le mouvement panbalkanique et les différents aspects des relations interbalkaniques dans le passé*. »Revue internationale des études balkaniques“ II/6, Београд 1938.

⁴⁾ О томе су Хелмрајхови подаци, I. с. задовољавајући. Види такође у мојој књизи *Podstawy sojuszu balkanskiego 1912* (Kraków 1938) стр. 100 сл.

ски државници. Како пише Гешов,⁵⁾ баш у аустријском царском двору водили су се између претставника обе словенске државе⁶⁾ преговори, које можемо сматрати полазном тачком каснијег споразума. Као што знамо, Бугарска је већ онда била везана савезним уговором од 29.II/13.III.1912 са Србијом, употпуњеним војном конвенцијом од 29.IV/13.IV. Чл. 4 ове конвенције предвиђао је могућност заједничке објаве рата Турској.⁷⁾ Иако бугарски преговарачи нису ништа казали својим црногорским контрагентима, да постоји већ бугарско-српски савез, желели су да знају, какву ће политику водити Црна Гора. Гешов са задовољством пише, да су бечки преговори направили на Бугаре „утисак, да је Црна Гора готова отићи с Бугарском“.⁸⁾

Чињеница, да је дошло већ до закључења споразумâ између Бугарске и Србије и Бугарске и Грчке (16/29.V.1912), о чему наравно нису на Цетињу ништа знали, не може смањити заслугу напора Црне Горе. Има много доказа, да цетињска влада и много касније није била још информисана од својих савезника да постоје многобројни споразуми о заједничком рату против Турске.⁹⁾

После кратког времена црногорска акција се наставља.¹⁰⁾ Дне 5/18 августа 1912 Никола I представио је бугарском посланику на Цетињу Колушеву један конкретан предлог, о којем исти телеграфски јавља својој влади следеће:

„Днес черногорскијат крал ме изненада сас следујуштето предложение, което ме помоли да Ви саобшта:

„Аз сам много обезпокоен от барзото развитие на сабитијата в Турција. Мисља че всеки момент работите в Турција могат

⁵⁾ Ив. Ев. Гешов: *Балканскијат сџуз (спомени и документи)*, Софија 1915, стр. 30 (француско издање *L'Alliance Balkanique*, стр. 71).

⁶⁾ У пратњи црногорског краља налазили су се: ондашњи претседник владе др. Ј. Томановић и министар војни ген. М. Мартиновић. Од бугарских политичара преговарали су с њима: ондашњи претседник Собранија (каснији претседник владе) др С. Данев и бугарски посланик у Риму Д. Ризов.

⁷⁾ Ово треба овде нагласити, јер тек је овим чланком пређашњи одбранбени карактер српско-бугарског савеза добивао нападни значај па је то омогућаваало саглашавање црногорских предлога са српско-бугарским савезом.

⁸⁾ *Loc. cit.*

⁹⁾ Види о томе ниже, изјава црногорских делегација у Букурешту 24 VII/6 VIII 1913.

¹⁰⁾ До овога места Хелмрајхове информације могу задовољити. Али одсад претстављене чињенице остале су том писцу непознате.

варително с таја на багарското правителство. Сагласен сам парв да отворја непријателски дејствија против Турција, за да привлека по-голама турска војска на таја крајина, но желаја да не остана сам да продалжа војната а да бада сигурен, че Балгарија веднага ште се намеси в неја. Варху тази основа предлагам да се скључи споразумение меѓу двете држави.“¹¹⁾

У овоме брзојаву осећамо сигуран траг тога, да се је о неким детаљима већ говорило, сигурно у Бечу месец раније. Наиме изјава Николе I, да је „сагласан, да први отвори непријателства“ мора да је у вези с неким предлогом, који као да му је био постављен с друге стране.

Овом приликом треба још једно забележити. Као што је познато, Црна Гора је била од 1910 г. везана савезничким уговором с Русијом.¹²⁾ Иако нама није позната досад тачна садржина тог уговора, по свој прилици цетињска влада није смела да предузима тако озбиљне коракe, као организирање балканског савеза или у најмању руку склапање нападног савеза с Бугарском против Турске, без знања и одобрења руске владе. Но Русија је наравно знала за српско-бугарски договор од 29. II/13. III, јер га је сама потстицала. Да ли је руска влада известила о томе свог црногорског савезника?¹³⁾ Судећи по изјавама црногорских одговорних чинилаца, да онда нико на Цетињу није ни појма имао да такав уговор постоји — изгледа, да нити досадашњи нити будући савезници нису се много бринули о томе, да свога контрахента информишу о ствари, која би могла бити за њ од највеће важности.

Изгледа да је одмах последије горње усмене изјаве Николе I бугарском посланику био предат један писмени предлог, чију садржину познајемо захваљујући томе, да је његов препис сачувао тадањи црногор. министар рата, сердар Јанко Вукотић, који га је да предизвикат ваншна намеса. Предвидтова, желаја от сега да определја својата линија на поведение, като ја сагласја пред-

¹¹⁾ Овај је брзојав објављен у београдском часопису „Балкан“ од 30 јула 1938 (П. Шоћ: *Црна Гора у балканском рату у светлости дипломатских докумената*; извор није наведен; Гешов, I. с. помиње овај брзојав.)

¹²⁾ О тој врло мало познатој чињеници пишем опширније у мојој поменутој књизи *Podstawy sojuszu balkanskiego 1912*, 146-8.

¹³⁾ Поред осталог Павловић, *op. cit.*, 29 у примедби „2“ пише: „Генерал Вукотић у својим белешкама наводи да нико у Црној Гори августа 1912 г. није имао појма да већ постоји уговор о савезу између Србије и Бугарске.“

после саопштио ген. Павловићу и тај га је објавио у својој књизи „Опсада Скадра“.¹⁴⁾

Ради занимљивости овог документа, вреди га овде у целини цитирати:

„I. Разлози и повод за рат јесу поглавито интереси опстанка Црне Горе и Бугарске, да обадве добију проширење својих граница на рачун Турске у Старој Србији, Северној Арбанији и Македонији, где су толики интереси обију краљевина: историски, национални, политички и економски. За постигнуће циља треба употребити ову једину прилику, која се указује са немоћи и растројством Турске. Јер ако ми Балканци пропустимо ову прилику и дадемо времена Турској да се опорави, било под обликом владавине младотурске, било старотурске, то ће њено опорављање бити једино на штету и праву пропаст нас Балканаца. То своје поправљање Турска може постићи само са потпуним утамањем словенског народа, који данас живи под њеним господарством и који је најопаснији елемент за њу услед дотичности балканских једнородних држава.

Стари турски режим довео је до готове пропасти словенски народ у Турској, убијајући га и одузимајући му у главном сваку могућност националног развитка и натуравши му поврх свега тога арнаутску обест, која га је пушком и ножем таманила и с тим га бројно јако смањила а Арнаути муслимане снажила и умножила. Када би се пређашњи начин продужио за 20 до 30 год., у многим крајевима на Балкану остала би само имена брда и река да напомињу, да су ту некад Словени живели, као што је то у ствари већ и постигнуто у многим крајевима куда Арнаути живе.

Младотурци су истребљење словенског живља хтели извршити са средствима, која изгледају хуманитарнија, али то не мења ствар, почем им је иста сврха као и Старотурцима т. ј. да словенски живаљ у Турској потпуно утамане, а то су постизавали и постизавају: 1) усељавањем муслимана из Босне и Бугарске; 2) фаворизовањем потурчивања; 3) подвргавањем хришћана општој војној обавези, по којој се скоро цео подмладак диже са својих огњишта и шаље на службу у непрекидним ратовима, које Турска увек води споља и унутра, као и заразним болестима, зараженим местима, услед чега већи део младежи који на служби оде, погине или умре. Али и ко не погине или не умре, служба је хришћанину са Турчином у једној касарни немогућа, те ко год може утећи бежи из војске, да се већ кући не поврати и тако се рапидно народ истражује, што с Муслиманима не бива. Јер ако ови и гину на војној служби, бар из војске и из своје домовине не беже, а с друге стране услед многоженства и рађање је велико.

¹⁴⁾ Оп. cit., 29-33: „Предлог Краљевине Бугарској за рат против Турске“. У оригиналу наравно тај предлог морао је бити писан ијекавски; Павловић га само делимично преписао екавски.

Ако се и не утамани потпуно словенски живаљ у Турској, свестиће се на неурачунљиви број, који се неће моћи национално развијати, и онда је природно, да ће и аспирације словенских држава на Балкану отпасти, Турска ће се с тим веома оснажити и постати опасна и за сам опстанак данашњих балканских држава.

Не треба се варати и мислити, да Турска већ не може доћи до силе и да ће је њена слабост распасти до потпуног расула. Не, њено расуло неће проузроковати њене унутрашње прилике, него би то само могло бити онда, када би се њени природни непријатељи (Балканци) сложили, и користећи се њеним унутрашњим тешким стањем, дали јој и тешке ударце.

Европске силе неће никада Турску довести до расула, јер им то није у интересу. Некој због тога, што би се тим оснажиле Балканске словенске државе а тиме и Словенство, које кочи „Drang nach Osten“; некој што Турску експлоатише економски; а некој вреди као природни савезник.

Остављена Турска на миру с поља, она ће преживети своје унутрашње недаће, оснажиће се (па за колико било), и с тим једном за свагда не само стати на пут аспирацијама држава за проширење, већ и грозити њиховоме опстанку.

Из горе изложеног би се имао изродити повод за рат, који би од прилике био ове садржине:

Стање хришћана, а нарочито православних Словена, у областима Европске Турске, које је увек жалосно било под турским господарством, сваким даном постаје жалосније и несносније тако, да тај народ све више напушта своја огњишта, емигрира у суседне и једнородне Балканске Краљевине, нарочито у Бугарску и Црну Гору (за ово је најбољи доказ хиљаде самовољних бегунаца из Турске, који се у ове државе налазе), што у великоме спречава нормалном стању и развитуку ових држава. Поред овога непрестани погранични сукоби, који се имају приписати нехату и неуредности Турске, на који начин погранични народ држе у вечитој борби а државне управе у вечитим трзавицама, а пошто је изгубљена и потоња нада да ће, и да може у Турској завладати ред, правда, слобода и једнакост (јер од када су Турци горње прокламовали, за хришћане је постало бедније и несрећније стање), најбољи је доказ овоме наоружање муслимана у многим крајевима, докле је хришћанима спречено и бритве имати. Па пошто су сва друга средства за скоро полувековни период мира исцрпљена, да се томе стане на пут Црна Гора и Бугарска решиле су, да с помоћу Божјом, а на основу учињеног војног савеза, с Турском Турске.

II. Општи план. Црна Гора ће прва ступити у рат и посетити извесне суседне области турске царевине са сврхом, да што више турских снага привуче на себе, а кад се ово постигне, Бугарска је обавезна са свом својом снагом ући у акцију и пријећи границу Турске.

У свакоме случају ступање Бугарске у рат не може бити касније од 30 дана пошто Црна Гора зарати.

Рат од стране обе савезничке државе водиће се све док буде могуће, као *нападни*, и према томе ће даљни операциски план свака од савезничких краљевина имати свој, а довољан број ода-слатих официра из једне у другу врховну команду савезничких војска служиће као веза за извођење плана са заједничким циљем.

III. Циљ ратовања и наде. Циљ је ратовања проширење граница обију савезничких краљевина а на рачун Турске тако, да се све области Европске Турске ослободе отоманског господарства. При проширењу својих граница савезне краљевине имати ће у виду, да се задовоље разложити и праведни захтеви Краљевине Србије и Грчке, и да се створи једна аутономна Албанија у границама како се детаљним условима предвиди.

Наде су на успех: 1) у Бога и снагу и способност војсака црногорске и бугарске; 2) тврдо уверење, да хришћанска Европа неће осујетити план и праведне тежње савезних краљевина, а и када би то која од европских сила покушала, нада је да наша покровитељка православна Русија не би то дозволила, у толико пре, што је сада Богу хвала снажнија него икада налазећи се у тројном споразуму; 3) растројство Турске унутра и политичко и војничко а притоме тешко стање услед рата с Италијом.

IV. Време почетка рата. Почетак што је могуће пре, а најкасније 1 септембра ове године.

На послетку Црна Гора је вољна, да у споразуму и заједно са братском савезницом Бугарском учини одмах сходне понуде краљевинама Грчкој и Србији, као и албанским првацима.

V. О закључењу мира. Мир ни једна од савезничких држава закључити не може без претходнога писменог пристанка друге.

Све материјалне користи од рата, у колико то не би било предвиђено уговором савеза, савезници ће делити по међусобном договору, а у случају да се договор не може постићи, онда како реши Руски Цар; а ако овај не би хтио, онда Претседник Северо-америчких Савезних Држава.“

Вреди да овај важан докуменат пажљиво прочитамо. Његова је садржина врло занимљива и од највеће је важности за карактеристике ондашње црногорске политике.

Читајући овај докуменат, можемо каткад заборавити, да се овде ради о једном политичком акту, толико је песнички дух Николе I улио у њ филозофских разматрања о судбини поробљених Јужних Словена.¹⁵⁾ Карактеристична је алузија на немачки „Drang nach Osten“ и на осећај братства који треба да веже словенске народе. Наравно да је узалуд било писати на такав начин он, ашњој Фердинандовој Бугарској, која није могла схватити нити потребу да се стане на пут немачком надирању према истоку, нити идеју словенске солидарности...

Поред осталог, налазимо у садржини овог документа две тачке, које га битно разликују од српско-бугарског уговора о савезу. Уколико се у овом задњем ништа не говори о могућности придружења се и других балканских држава, у толико у црногорском предлогу предлаже се понуђење Србији и Грчкој да се придруже савезу. Па онда видимо, да је ондашња Црна Гора боље него Србија разумела значај албанског питања и да је, друкчије него ондашњи Београд, признавала албанском народу право на самоопредељење („да се створи једна аутономна Албанија“).¹⁶⁾

Из Павловићеве књиге заснајемо даље, да је „бугарска влада преко свог посланика на Цетињу Колушева убрзо телеграфски одговорила, да прима у целини предлог црногорске владе.“¹⁷⁾ Ова тврдња није потпуно вероватна, јер изгледа да је такав одговор понео собом исти Колушев тек кад се враћао на Цетиње крајем августа. Ево што пише Гешов:

„И не след много, пре јули, аз имам от нашија палномоштен министр в Чернагора г. Колушев, саобштение, че черногорскијат крал прави вече предложение за една обшта акција. Това предложение веднага се обсади от нас в Софија и ние решихме да се срещтна аз с г. Колушев, за да третирам устно тоја вапрос

¹⁵⁾ Вреди упоредити с овим предлогом писмо Николе I Александру Обреновићу 1902 г. „Записи“ (Цетиње) XVI (1936), 232-5, где има пуно сличних реченица.

¹⁶⁾ Познато је, да шовинизам ондашње званичне Србије није уопште признавао Албанцима право на самоопређење. Према Гешову Миловановић је тврдио, да Албанија треба да буде подељена између Србије и Грчке, јер тобоже Албанци нису у стању да образују самосталну државу (*Балканскијат сјјуз* стр. 14). У Београду је онда изашло неколико књига, чији писци тврде баш исто (на пр. Вл. Ђорђевић: *Арнаути и велике силе*; Т. П. Ораовац: *Арбанашко питање и српско право*). Устао је противу њих Д. Туцовић у књизи: *Србија и Арбанија, један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије* (Београд 1914). Види даље, бр. 21.

¹⁷⁾ Op. cit., 33.

катко устно бјах третирао и вапросите на балгаро-србското и балгаро-грчкото саглашенија. За да не дам повод да се мисли, че кроим нешто сериозно с Чернагора, аз бјах решил да се сретна в Мјунхен с г. Колушева. Но сабитијата, които барзо се развиваха не позволиха да трагна. Затова г. Колушев дојде в Софија, дете предстоја до 15/28 август. Него ден тој трагна за Цетина, натоварен от нас да направи устно саглашеније с Черна-гора.“¹⁸⁾

Гешов је своју књигу писао 1914 г. па је онда могао прилично добро памтити како су ишли догађаји. Зато је његово описивање вероватније него Павловићево, које се оснива на белешкама другог (иако врло добро упућеног) лица. Можемо према томе претпоставити, да телеграфског одговора „да се предлог прима у целини“ није било и да је споразум био стварно закључен, како се сви слажу, усмено, тек последњих дана августа, чим се је Колушев вратио на Цетиње.

Изгледа, да је бугарска влада онда известила српску владу, да спрема споразум с Црном Гором, па да је пре него је био црногорски предлог примљен, била цетињска влада извештена да је Бугарска већ везана са Србијом, али је свакако српско-бугарски споразум о подели добивене територије био и даље држан у тајности. Ово произилази из следећих чињеница.

У војном протоколу, који садржава мишљења претставника српског и бугарског штаба, потписаном у Београду 23.VIII/5.IX, српски претставник (Мишић) говори о могућности учешћа такође црногорске и грчке војске у рату,¹⁹⁾ а у изјави црногорске делегације у Букурешту од 24.VII/6.VIII.1913 читамо: (овде се налази кратка слика развитка преговора између Црне Горе и Бугарске²⁰⁾ „Краљевско Бугарска Влада, преко свога претставника на Цетињу, усвојила је овај предлог и на пристанак Српске Владе није се дуго чекало... Нама је стало до тога, да нагласимо овдје, да

¹⁸⁾ Гешов, *op. cit.*, 30. Црногорски предлог морао је бити претресан на тајном крунском савету у Чам-Корији, 13/26 авг.; упор. Тошев, *op. cit.*, I, 360.

¹⁹⁾ Текст дотичног протокола донео је само Тошев, *op. cit.*, I, 430-1. Треба се чудити, да га не налазимо код Станојевића, па нити га помиње ген. Вл. Ј. Велић у својој књизи *Ратови српског народа у XIX веку* (1868—1918) (Српски народ у XIX веку, књ. 9, 1937).

²⁰⁾ Martens: *Nouveau Recueil Général*, III-e s., t. VIII, 37: Annexe au protocole № 7: Déclaration de la délégation du Montenegro lue par M. Matanovitch; српски превод ове изјаве донео В. Вожовић у својој књизи: *Црна Гора у II балканском рату са Бугарском 1913* (Беогр. 1932), стр. 178—181; интересантно је да се овде каже, да црногорски предлог Бугарској потиче из августа 1912 г., али као што смо видели, ово није тачно.

у питању евентуалне подјеле области Краљевска Влада никако није знала, да су уговорене какве одредбе о тој подјели“²¹⁾

Истовремено спремала је Црна Гора закључење споразума с Грчком. Подаци о томе су оскудни.²²⁾ Тражење везе ишло је свакако са обе стране, јер познато је такође, да је 5/18 августа грчка влада наредила својим посланицима у Београду, Софији и на Цетињу, да се тамо предложи закључење савеза против Турске.²³⁾ О садржини грчко-црногорског споразума не знамо друго, осим то што наводи руски војни изасланик на Цетињу: да је Грчка обећала Црној Гори новчану помоћ за издржавање војске.²⁴⁾

Последњом, па и најтежом, етапом, био је споразум са Србијом. Павловић прича:

„Када је црногорска влада примила овакав²⁵⁾ одговор из Софије, саставила је ноту и предала српском посланику на Цетињу, др. Михаилу Гавриловићу с тим, да је он телеграфски достави својој влади у Београду. Нота је углавном гласила: Црногорска влада увиђа, да се српски живаљ у Турској редовно утамањује и да му треба на сваки начин што скорија помоћ. Из Београда је сутрадан стигао телеграфски одговор, да Српска Влада дели мишљење Црногорске Владе, да српском живљу у Турској треба помоћи, па пита на који начин да се помогне? Са Цетиња је одмах одговорено: „оружаном руком“. Из Београда је на ово одговорено: да Српска Влада прима предлог Црне Горе, с тога нека Црногорска Влада пошаље свога изасланика у Београд ради договора. На ово је са Цетиња одговорено: да је незгодно у овим приликама да црногорски изасланик иде да договор у Београд, с тога Црногорска Влада предлаже, да се делегати обију Влада састану у Венецији.“²⁶⁾ Српска Влада је одговорила да се

²¹⁾ Горњи цитат према српском преводу у цит. књизи, стр. 179.— „Пристанак Српске Владе“, о којем се овде говори, морао је унапред доћи у принципу, јер се касније Србија још једанпут исказала о томе, на 22 VIII/5 IX — с. f. Тошев. I, 364, да је (Пашић) „сагласан, да почне прва Црна Гора, само уз услов, да направи своје напоре у правцу Скадра и католичких племена, која јој неће се противити. Али противу Албанаца муслимана она да не предузима никакве војне акције, јер би се она у таквом случају обратила не само против Црне Горе већ и против Србије. Г. Пашић мисли, да се не изазива Албанце муслимане, него да се они штеде и тако да их привуче да раде заједно с другима. На тај би се начин отела и Аустрији, могућност да она интервенише у корист оснивања велике самосталне Албаније“. Како је, дакле, Пашић рђаво познавао прилике, ако је мислио, да би само Аустрија хтела остварити једну самосталну Албанију!

²²⁾ Ј. С. Пламенац у београдском „Времену“ од 6. јула 1927, тврди, да се је црногорска влада обратила Грчкој 29 јуна (дакле 12 јула по н.) 1912 преко грчког посланика на Цетињу са предлогом заједничке акције против Турске. „Г. Венизелос је с места усвојио предлог за ратни савез с Црном Гором“.

²³⁾ D. A. Drossos: *La fondation de l'Alliance Balkanique (étude d'histoire diplomatique)*, Athènes 1929, стр. 68.

²⁴⁾ *Красниј Архив*, XV (1926), стр. 22, белешка 2.

²⁵⁾ Разуме се: повољан.

²⁶⁾ У Венецији је већ био закључен један црногорско-српски савез: 1876 године.

делегати састану у иностранству, али не у Венецији, него у Швајцарској, у Луцерну. Црна Гора је на ово пристала и одмах упутила у Луцерн своје делегате: тадашњег министра унутрашњих дела Ј. Пламенца и командира Ј. Бећира, а Србија једног ђенералштабног официра.²⁷⁾ На састанку обостраних делегата у Луцерну постигнут је споразум у погледу заједничке акције Србије и Црне Горе противу Турске. Главни моменти овога споразума били су ови: почетак акције противу Турске; правци дејства црногорске и српске војске; поступак односно командовања у случајевима када би се делови обеју војска саставили у току операција или на случај поседовања извесне територије без борбе. Што се тиче поделе задобивених територија од Турске, било је утврђено: што чија војска заузме, то и да остане дотичној држави, уз потребну ревизију овога после рата. Сем овога су били утврђени још и потребни детаљи.²⁸⁾

Стил је овде свакако не Павловићев и по свој прилици све је ово преузето из Вукотићевих забележака, којим се је Павловић служио.

У горњем причању имамо свашто, али немамо датуме. Ми ћемо их ипак наћи на другом месту. Бугарски писац Тошев наводи, да је црногорски предлог био учињен 8/21 септембра.²⁹⁾ За даљи развитак догађаја имамо исказ српског потписивача споразума, ондашњег пуковника Пешића, који нам изричито каже,³⁰⁾ да га је дне 11/24 септембра војни министар Путних упутио председнику владе Пашићу, који му је рекао следеће: „Ти треба још вечерас да отпутујеш у Луцерн, где ћеш се састати са црногорским делегатима, г.г. Јованом Пламенцом и Јованом Бећиром. Твоја мисија је да са њима закључиш уговор о савезу за рат противу Турске, као и војну конвенцију. Што се тиче војне конвенције, даће ти упутства г. Путник а односно уговора о савезу између њих и нас треба да гледаш да те Црногорци не надмудре. Ти треба да тражиш да у уговор уђе само то, да ми и они имамо да нападнемо Турску целокупном војском, а да никако не пристанеш на деобу Турске још сада. Реци им: браћо, ако се рат сврши срећно, онда ћемо се лако поделити, а сад је главно да победимо Турке. Али ако они траже Призрен, ти да никако не пристанеш на то, већ да прекинеш преговоре и да се вратиш одмах у Београд. Ако будеш имао нешто важно да ми јавиш, онда ти то јави лично мени и то шифром нашега конзула у Берну, коме сам ја већ на-

²⁷⁾ Интересантно, да се овде не каже, да је то био П. Пешић, у рату 1914-5 г. шеф Врховне команде црногорске војске по поруци српске владе, чија је делатност за време овог командовања јако критицирана од неких црногорских писаца.

²⁸⁾ Павловић, 33-34.

²⁹⁾ Тошев, I, 383.

³⁰⁾ Пешићев чланак у »Времену« од 18 новембра 1928: *Прва војна конвенција између Србије и Црне Горе* (Пешић овде греши, јер ово наравно није била прва војна конвенција, него друга, јер је прва била закључена 1876 године).

редно да дође у Јуцерн и да ти се стави на расположење. А сад збогом и срећно да Бог да!³¹⁾

Интересантно је овде, како Пашић жели да избегне сваку обавезу о будућој подели добивене турске територије. Осећа се овде траг незадовољства српске владе због већ уговорене поделе са Бугарском, па је због тога Србија желела пошто пото да нема евентуално неких потешкоћа још и са другим савезником у ствари разграничења. Знало се је, како краљ Никола жели присајединити Призрен Црној Гори („Онам' онамо, да виђу Призрен — та то је моје, дома ћу доћ' . . .“), а Србија опет, у својој тежњи да добије излаз на Јадран, морала је свакаво добити онај старински град српски, јер је преко њега водио најкраћи пут у правцу мора. Да Црногорци не би тражили претходан споразум о подели територије, и даље се од њих чувала тајна о уговору са Бугарском од 29.II/13.III. све до 1913 г., као што ово видимо из две изјаве црногорске владе за време српско-бугарског рата и букурешке мировне конференције.³²⁾

Пешић пише, да је дошао у Јуцерн 12/25 септембра. Тамо су га већ чекали црногорски изасланици па су преговори почели одмах. Црногорци су донели собом неки предлог уговора, где се предвиђала подела добивене територије, с тим да би Призрен требао бити додијељен Црној Гори. Пешић је стално одбијао да прими какве обавезе о подели добивене територије па је претио да ће прекинути преговоре, па су на крају крајева црногорски делегати затражили накнадна упутства од своје владе. Она су стигла „после тридесет часова нестрпљивог чекања“, те су Црногорци усвојили гледиште српске владе. Уговор је био потписан.

На жалост, не налазимо у овом Пешићевом чланку тачан датум потписивања уговора. Он пише само, да су преговори трајали „више дана“. Пошто знамо, да су исти почели 13/25 септ., могли бисмо претпоставити, да је уговор био потписан тек на пр. 16/29 или 17/30 септембра 1912.

Али већина црногорских писаца који су писали о овој теми наводи датум 14/27 септембра, па исти датум прима такође В.

³¹⁾ Ја сам 1938 године узалуд тражио у Јуцерну неке трагове боравка Пешића и црногорских изасланика, надајући се, да ће можда у телеграфском уреду бити неких записа о брзојавима, које би српски конзул у Берну шиљао у Београд. Није се нашло ништа такође у архиви швајцарског министарства пошта.

³²⁾ Види горе, примедба бр. 20; осим тога у тамо цитираној Божовићевој књизи налазимо на стр. 40 информацију о ноти, којом је црногорска влада одговорила бугарској на саопштење, да бугарски посланик напушта Цетиње (26 VI/9 VII 1913): „... бугарска влада је истакла неке своје претензије, које се заснивају на тајном уговору закљученом прије рата између Србије и Бугарске. Пошто тај уговор није претходно саопштен Црној Гори, Краљевска Влада га сматра, да не постоји“.

Ђоровић, који је нашао овај датум у списку договора у београдском министарству спољних послова.³³⁾

Само једини Петар Пламенац, каснији црногорски министар спољних послова, наводи датум 23.IX/6.X.³⁴⁾

Из тога што нам прича Пепшић видимо, да у савезном уговору није било ништа о подели добивене територије и зато нису основане Хелмрајхове претпоставке о томе питању.³⁵⁾ Знамо само, такође захваљујући Пепшићеву извјештају, да су Црногорци тражили највећи део Старе Србије, од Голије Планине (сев. Н. Пазара) до Црнољеве Пл. и Шар Пл.

Иначе не знамо скоро ништа о садржини црногорско-српског уговора о савезу. Уколико ми је познато није он нигдје досад био објављен у целини, па ће то можда тек сада бити могуће, ако постоји један потпуно аутентичан текст.³⁶⁾ Поменути Петар Пламенац у једном свом спису од 1917 г., упућеном Енглезу Mac Neilu (каснијем лорду Cushendam) наводи само да се је у чл. 2. уговора о савезу налазила „обавеза узајамна Србије и Црне Горе да се нападне Аустрија целокупном војском не само у случају ако би ова анкетирала, већ и ако би покушала, чак и моментано, анектирати један део европске Турске“; даље исти писац цитира чл. 1.војне конвенције између обе државе с оваквим текстом: „У случају рата с Аустро-Угарском начин њенога вођења од стране Србије и Црне Горе биће тактичка дефанзива, не искључујући стратегиске офанзиве у извесним правцима и у згодно време.“³⁷⁾ П. Пламенац ми је у личном писму потврдио да је цитат тачан.

Као што видимо, црногорска влада желела је своје учешће у рату од 1912 г. дипломатски припремити што савесније. Бугарској и Србији били су предложени детаљни уговори о савезу,

³³⁾ Најважније је, да овај датум наводи потписивач уговора, Ј. С. Пламенац у пом. чланку у „Времену“ од 6 јула 1927. — Ђоровић га је навео у пом. књизи Борба за независност Балкана, стр. 156, па је мени писмено потврдио, да се онај датум налази у списку уговора бивше Краљевине Србије у Министарству спољних послова у Београду.

³⁴⁾ Петар Пламенац је то мени такође потврдио писмено, да је датум 23 IX/6 X исправан. Види бр. 977 познате Богићеве публикације *Die auswärtige Politik Serbiens 1903—1914*, свеска II. Хелмрајх погрешно тврди (I. с., 433 п. 42/x, да Петар Пламенац »was one of the men who negotiated the agreement“, јер како знамо, потписивао је уговор Јован Пламенац, (П. Пл. био је 1912 отправник послова у Цариграду).

³⁵⁾ Cf. Хелмрајх, 432.

³⁶⁾ Досад није утврђено, да ли се он сачувао. Више пута сам га тражио код учесника догађаја, који су живели док сам овај чланак писао (1939), али узалуд.

³⁷⁾ Богићеве, II, стр. 564.

те је у предлогу упућеном Србији била предлагана такође и будућа граница између обе државе. Али црногорска дипломатија није успела у свим тачкама. Бугарска није са Црном Гором закључила писмени уговор, па црногорско-српски уговор није садржавао све, што је у њему желела имати црногорска влада.

И још једно. Ово што смо овде изнели о садржини бугарско-црногорског споразума објашњава нам, зашто је Црна Гора морала прва ударити, десет дана раније него остале њене савезнице. Ово треба овде истаћи, јер се чешће пута чуло у своје време једна ниска клевета да је тобоже краљ Никола намерно почео рат раније због тога, да добије на берзи. . .³⁸⁾

Овај чланак треба да ода праведну оцену улози Црне Горе у рату од 1912 г. Јуначка традиција црногорског народа ово је заслужила.

Henryk Batowski

професор Краковског Универзитета

³⁸⁾ H. W. Steed: *Mes Souvenirs. Trente années de vie politique en Europe*. Paris 1928 (VIII изд.), т. I, 325.

Осим литературе, која је наведена у горњим примедбама, треба још поменути да је загребачки часопис „Анали“ издао 1937 г. нарочити број (фебруарски) посвећен 25 годишњици Балканског савеза, где се прилично много пажње посвећује улози Црне Горе у тим догађајима. На жалост, нису ово чланци стручно обрађени па један од њих, наиме познатог бугарског државника Данева (иначе превод једног предавања, које је исти одржао у прашком Словенском институту (Словенски Устав) и оштампао у издањима Института — *Přednášky Slovanského Ustavu*, VII, Пр. 1935 — претставља чудновату мешавину нетачности и неистине. О црногорско-бугарском уговору наравно такође се неистинито тамо тврди, да су преговори с Црном Гором „завршени у исти мах кад су и започети“ (Анали II/2, стр. 57) — у чешком тексту: „jednání s Černou Horu, ukončené hned, jakmile bylo započato“ (стр. 14). Ово је доказ, да каткад „историска сведочанства“ одговорних учесника догађаја немају ништа заједничко с истином.